

SUMARI

Pròleg	15
Empúries, principi i final	31
Un diàleg entre arqueòlegs	34
Poemes, cançons, danses i anxoves	44
Les llàgrimes de Seferis	47
Una exposició a Delfos	52
Ramon Llull torna a Xipre	57
Un conflicte lingüístic	69
La més rica joia: de Lleida a Atenes	77
L'elogi de l'Acròpolis	78
Un projecte i una placa	81
El català entra a l'Acròpolis	86
Un llibre, una exposició i un facsímil	89
El ressò a la premsa grega i catalana	95
Una <i>boutade</i> aragonesa	109
Lepant, més enllà del braç de Cervantes	117
Un don Luis, de cognom Requesens	122

Creta i el Missatge al Rei dels Hel·lens	139
Antoni Rubió i Lluch, ànima del Missatge	152
De Creta a Cuba	156
La magnanimitat d'un poble	159
Àurea de Sarrà, una noucentista atípica als peus de l'Acròpolis	163
Els anys de formació: amics i mentors	170
Rere l'objectiu de Nelly	174
<i>L'affaire</i> Kavafis	179
Nausica Palamàs i Aléxandros Filadelfeus de vacances a l'Empordà	186
El sol, la sal i el mar de Creta: Pandelís Prevelakis a Catalunya	197
Prevelakis i Pla	199
El toc angladià	204
D'Alexandria a Barcelona (passant per Egina): El Kavafis de Riba	215
Egina o la resolució de l'enigma	223
Per què Kavafis?	228
El descobriment català d'Ítaca	231
La literatura catalana desembarca a Grècia	237
<i>Pa negre</i> , o les guerres civils no acaben mai	243
Anglada: L'horror d'Auschwitz	246
<i>Els Nicolaidis</i> , la petita Grècia de Menorca	254

Joan Margarit, la llum hospitalària del mite	260
Dalí, Miró, Riera i Aragó i Jofre Sebastian, una mirada a l'art català contemporani	269
<i>Ut pictura poesis</i> : Dalí i els llibres	270
Una sorpresa inesperada: l'Arxiu Spiteris	277
Miró arriba a Atenes	282
El conflicte lingüístic continua	286
Avions, zepelins, submarins, vaixells i altres andròmines: l'univers líric de Josep Maria Riera i Aragó	293
<i>Odiliada</i> o, altrament dit, <i>Ilissea</i> , de Jofre Sebastian	298
Apèndix: Els congressistes viatgen a Grècia o el Cervantes després del Cervantes	303
Epíleg: Veïns de llengua i de casa	309

PRÒLEG

Tot i ser l'autor d'aquest llibre, he de reconèixer que, si algú em demanés que el definís, no sabria ben bé què contestar-li. En principi, és un assaig sobre els principals episodis de la nostra història cultural compartida amb la terra de Grècia (des d'Empúries fins a Maria Àngels Anglada, *grosso modo*), però no és només això. També podria dir que són unes memòries de l'etapa en què vaig dirigir l'Institut Cervantes d'Atenes (del 2007 al 2012), i fins i tot un dietari d'aquells prop de dos mil dies que vaig treballar en el servei exterior espanyol. Aquesta definició, però, no seria tampoc exacta, perquè es tractaria d'unes memòries parcials, restringides només a les activitats de tema català que vaig ajudar a organitzar-hi. En qualsevol cas, en aquesta combinació de memorialisme i assaig he tingut digníssims predecessors, com Josep Pla i Joan Fuster, els nostres assagistes més insignes, i amb la meva elecció no crec estar tampoc tan lluny del mestre de l'assaig modern, Montaigne, que ja l'any 1580 va escriure que «jo mateix soc la matèria del meu llibre», afirmació que reblava en dir que «el que n'opino [de les coses] és per mostrar la mesura del meu punt de vista, no la mesura de les

coses».¹ L'esvaïment de les fronteres entre gèneres i formes al qual assistim al llarg del segle xx també avala —vull creure— aquesta incursió, des del terreny de la memorialística, en el de l'assaig, o a l'inrevés. Sigui com sigui, aquesta indefinició —pròpia de l'assaig, per altra banda, com ens recorda Adorno en el seu llibre clàssic *L'assaig com a forma*— crec que és precisament un dels principals atractius del llibre (o voldria pensar que ho és), perquè així, entre els seus potencials lectors, confio poder-hi comptar també aquells que no busquin un assaig històric i literari pur, ni tampoc un llibre de memòries tradicional, o un manual d'estricta assaig polític sobre les relacions entre Catalunya i Espanya, com els que envaeixen darrerament les llibreries i les xarxes socials. No debades, el crític literari suís d'origen polonès Jean Starobinski ja havia afirmat que l'assaig és el gènere literari més lliure que existeix.

I també cridarà l'atenció del pacient lector el fet que hagi trigat més d'un decenni a registrar per escrit les vivències d'aquella època, i molt especialment les iniciatives que vaig endegar, d'Atenes estant, per estrènyer encara més els nostres lligams amb Grècia.² De fet, Montaigne ja afirmava que «no és suficient comptar les experiències, cal pesar-les i comparar-les; i cal digerir-les i destil·lar-les per extraure'n les

1. Michel de MONTAIGNE, *Assaigs*. Traducció de Vicent Alonso. Barcelona: Proa [La Butxaca, 447, 459 i 485], 2006-2008, p. 13 (Llibre primer) i 131 (Llibre segon), respectivament.

2. Dec a una bona colla d'amics els ànims que necessitava per publicar aquest llibre, que, de tots els que he escrit, és sens dubte el més íntim. Alguns fins i tot me n'han fet esmenes que han millorat molt el resultat final. Aquest és el cas de Manuel Llanas, Francesc Foguet, Sam Abrams, Benjamín Gomollón, Jaume Almirall, Pau Sabaté i Manel Mir. A tots, moltes gràcies. I, en el capítol dels agraïments, és de justícia donar també les gràcies a Jaume Barrull, Anna Berga, Màrius Serra, Elena Casacuberta i Teresa Iribarren, membres del jurat del 38è Premi d'assaig Josep Vallverdú en la seva convocatòria de 2021, que van considerar aquest llibre mereixedor d'un guardó tan prestigiós.

raons i conclusions que comporten».³ En el meu cas, però, hi ha un motiu més que explica aquesta dilació: cal només navegar una mica per internet per entendre que no m'hagi vist amb cor de capbussar-me en uns records que, en alguns aspectes, em són encara ben punyents. I és que allò que era només un projecte cultural va acabar essent vist, pels directius de l'Institut Cervantes en el primer govern de Mariano Rajoy, com una acció mereixedora d'una denúncia penal, una denúncia que —sempre al meu entendre, és clar— posava al descobert les conseqüències que pot tenir per a qualsevol català difondre la seva llengua i la seva cultura des d'un ministeri tan visceralment catalanòfob com el d'Afers Exteriors i Cooperació espanyol.⁴ Així, en aquesta reivindicació d'una

3. MONTAIGNE, *Assaigs*, p. 242 (Llibre tercer).

4. Sense ànim d'avorrir el lector amb la trista aventura judicial que vaig patir arran del meu cessament al capdavant de l'Institut Cervantes de Frankfurt —on vaig ser destinat després de complir els cinc anys de rigor a Atenes— i posterior denúncia presentada per Miguel Spottorno, vicesecretari tècnic de l'Institut Cervantes, no puc deixar de citar aquí l'article de Javier Pérez-Bazo en el qual es fa ressò del meu cas i, en general, de l'esfondrament d'aquesta institució durant la gestió —en qualitat de secretari general— de l'ultracatòlic Rafael Rodríguez Ponga, representant de l'ala més dura i més retrògrada del PP («El Instituto Cervantes, asignatura pendiente», *Infolibre* (www.infolibre.es/noticias/opinion/plaza_publica/2018/06/12/el_instituto_cervantes_asignatura_pendiente_83874_2003.html). Consulta: 30 d'agost de 2022). En el cas concret de la seu d'aquesta institució a Atenes, la situació es va agreujar encara més arran de la nefasta gestió del meu successor, Víctor Andresco, que va arribar i marxar de Grècia sense parlar un borrall de grec i que mostrà sempre un absolut desconeixement (empeltat de menyspreu) per la cultura grega en les seves més variades facetes, però que es va doblegar ben de grat a la dèria persecutòria dels quadres madrilenys del Cervantes, per no parlar de la pèrdua de la meitat d'alumnes d'espanyol i d'inscripcions al títol oficial d'aquest idioma o DELE al final dels cinc anys en què va ocupar el càrrec. Juntament amb el meu predecessor, el Dr. Pedro Bádenas de la Peña, vaig denunciar aquesta situació a l'article «El Instituto Cervantes, historia de un fracaso» (www.ispania.gr/eidhseis/ispanika-ekpaideysh/5557-el-instituto-cervantes-historia-de-un-fracaso). Consulta: 30 d'agost de 2022). L'equip dirigent actual de l'Institut Cervantes, encapçalat pel poeta Luis García Montero, no ha pogut —o, més aviat, no ha volgut— redreçar la situació.

realitat inqüestionable (les profundes arrels gregues de la nostra cultura, els nostres lligams històrics i culturals amb la terra de l'Hèl·lade i els entrebancs que posa sempre el govern espanyol —sigui del color que sigui— per reivindicar des de la catalanitat aquestes relacions com a peça fonamental de la nostra historia), no crec que Joan Fuster —que és, tothora, el meu model a seguir— hi estigués en desacord, independentment del fet que la meva interpretació d'aquest sempre difícil equilibri entre Catalunya i Espanya en política i projecció cultural enllà de les nostres fronteres estrictes sigui encertada o no. Així, en paraules d'Antoni Martí Monterde —unes paraules que, tot i anar referides al mestratge fusterià, faig meves i reivindico com a base teòrica d'aquest llibre—, «conscient del compromís ètic amb si mateix i amb el present que habita, l'assagista, l'intel·lectual ha de preservar, sobretot, un espai irrenunciable de llibertat pròpia, de llibertat sense atenuants que li permeti habitar el present i la seva escriptura en tota la seva profunditat. I, si cal, l'escriptor s'enfrontarà a la mateixa societat que l'acull, i, fet i fet, aquest enfrontament formarà part del seu testimoniatge».⁵

He de dir, això sí, que l'aproximació que faig a aquell període tan important de la meua vida laboral no és la d'un gestor cultural —que és el que jo era, al capdavall— sinó la d'un hel·lenista, o, millor dit, la d'algú que fa més de trenta anys que es dedica a estudiar les relacions culturals catalanogregues amb l'aspiració de ser considerat, algun dia, un hel·lenista. En aquell llunyà 2007, quan vaig rebre l'encàrrec

5. Antoni MARTÍ MONTERDE, *Joan Fuster: La paraula assaig*. Catarroja: Afers, 2019, p. 41.

de l'aleshores directora de l'Institut Cervantes, Carmen Caffarel, de dirigir la seu atenesa d'aquest organisme dedicat a la difusió de la llengua i la cultura espanyoles a l'estranger, vaig pensar que se'm brindava una oportunitat única, no només de viure cinc anys al país a l'estudi del qual em dedicava professionalment, sinó de posar en pràctica un experiment que feia temps que em ballava pel cap: establir un diàleg cultural amb Grècia, però en camp contrari, és a dir, no a Catalunya sinó a Grècia, i conèixer d'aquesta manera l'opinió dels grecs respecte de tants i tants moments de la seva història compartits amb nosaltres. Tots sabem més o menys què representa per a Catalunya, posem pel cas, Empúries, l'ocupació dels ducats d'Atenes i Neopàtria durant gairebé vuitanta anys a la catorzena centúria, o el noucentisme, però ¿ens hem parat a pensar què opina el poble grec d'una petita colònia ubicada a gairebé dos mil quilòmetres de distància, una de tantes, per altra banda, en la qual els seus avantpassats vivien a la riba de la Mediterrània com formigues o com granotes entorn d'una bassa, en el cèlebre símil de Plató? O ens hem preguntat què n'opina d'una ocupació militar que ha deixat en l'imaginari col·lectiu un reguitzell de refranys i de malediccions dels quals no ens podem sentir en absolut orgullosos, o d'un moviment cultural de soca hel·lènica que no tingué, en el seu país, el més mínim ressò?

Curiosament, la realitat grega en els anys previs a la crisi econòmica i durant la crisi mateixa es va acabar convertint en un aliat inesperat en aquest projecte de diàleg cultural entre Catalunya i Grècia que m'havia plantejat. Quan vaig arribar a Atenes (l'octubre de 2007), la sensació era que en aquell país es lligaven els gossos amb llonganisses. Un professor d'institut, per exemple, vivia a cor què vols, tot i que el

seu sou amb prou feines arribava a la meitat del d'un col·lega seu en el nostre país: tenia normalment casa i vehicle (o vehicles) propis, i les vacances d'estiu en alguna de les meravelloses illes de l'Egeu eren un privilegi irrenunciable. I no és que els grecs fossin estalviadors, o almenys no ho eren més que nosaltres. Simplement, allí on no arribava el sou arribaven els crèdits, i, en aquesta dinàmica suïcida, els diferents governs grecs, independentment del seu color polític, s'havien mostrat com el sùmmum de la irresponsabilitat. Com en una tragèdia grega, però, l'atzucac era qüestió de temps, i es va fer realitat —amb una duresa esfereïdora que cap economista no va saber preveure— quan els bancs van tancar de sobte l'aixeta dels crèdits. Així, els soferts grecs, amb unes retallades de sou que de vegades van arribar al cinquanta per cent, es van veure incapaços de retornar els diners que els bancs, tan pròdigament, els havien prestat (amb la complicitat de les autoritats econòmiques de la Unió Europea, dit sigui de passada). Una sensació de depressió col·lectiva es va ensenyorir del país, que entrà en un estat letàrgic, primer, i de revolta col·lectiva, després, amb les manifestacions i les càrregues policials que les televisions d'arreu del món es van ocupar d'espantar. Personalment, hi havia una imatge que em corprenia més que cap altra, més encara que les revoltes i els gasos lacrimògens, o que les botigues i restaurants que, un rere l'altre, tancaven definitivament les portes: la visió d'una Atenes gairebé a les fosques, quan les autoritats municipals, portades per la imperiosa necessitat d'estalviar, van decidir encendre només un de cada tres o quatre fanals. En arribar el vespre, aquell país de llum que és Grècia se sumia en la penombra més depriment.

Tanmateix, com ha demostrat amb les seves novel·les policiaques i amb els seus articles a la premsa grega i alemanya l'amic Petros Mårkaris (autor del bell epíleg que clou aquest llibre), la crisi al seu país va anar molt més enllà d'una mera crisi econòmica. En un article publicat l'any 2013 en alemany i, en versió castellana, a *El País* el 27 d'octubre d'aquell mateix any amb l'expressiu títol de «La incurable enfermedad de Atenas», exposava la seva visió de la realitat grega, que els mitjans de comunicació sovint simplifiquen en excés.⁶ A les albors de la crisi, Atenes —i Grècia en general— es morien, però no de manera fulminant, d'un atac de cor, sinó lentament, d'Alzheimer. El problema de fons —del qual la crisi econòmica n'era només la conseqüència més palpable però no l'única— era que aquell país tradicionalment pobre però amb un alt nivell cultural havia renunciat als seus valors tradicionals i s'havia llançat a un guany fàcil, com qui es llança per la borda d'un vaixell sense salvavides. Els grecs havien passat moments de pobresa extrema, però van saber superar-los per aquesta mateixa cultura de la pobresa, que tenia en la solidaritat, en la poesia —amb dos premis Nobel a la segona meitat del segle xx—, en el teatre d'ombres o *karagiozi* i en la música rebétiko algunes de les seves principals senyes d'identitat.

Amb l'arribada de la crisi, que caigué de sobte damunt d'una classe mitjana que no havia dubtat a engegar a rodar els seus valors tradicionals —pel fet mateix de considerar-los massa lligats a una època de pobresa que volia oblidar—,

6. Aquest article constituïa la versió castellana del titulat «Das Schwinden der Erinnerung» («L'esvaïment dels records»), publicat originalment el 4 de març de 2013 al *Neue Zürcher Zeitung*, de Zuric.

els grecs es van trobar totalment desvalguts, com un malalt d'Alzheimer que no és capaç d'entendre el món en què viu perquè ha oblidat el seu passat. Enmig de la desgràcia, doncs, se'm brindava una ocasió d'or per redescobrir al públic grec algunes de les pàgines —ben glorioses, per cert— de la història que compartien amb Espanya en general i amb tots els territoris de parla catalana en particular. El meu projecte cultural al capdavant de l'Institut Cervantes, doncs, més enllà d'una funció didàctica i divulgadora, va passar a tenir també una funció gairebé terapèutica, de reconciliació del poble grec amb el seu passat, com a arma, al costat de les dràstiques mesures d'estalvi, per fer front emocionalment al llarg calvari en què està encara sumit.

En aquest llibre, doncs, recullo el record de les activitats de temàtica catalana que es van anar succeint durant aquell quinquenni tant a Atenes com a altres ciutats del país, sense deixar de banda les que partiren d'iniciatives gregues però en les quals vaig participar en la meua condició de director de l'Institut Cervantes i agregat de l'ambaixada d'Espanya a Grècia. Aquest és el cas, per exemple, d'un homenatge a l'escriptor cretenc Pandelís Prevelakis —tan admirat per Josep Pla, Maria Àngels Anglada i Rafel Nadal, entre d'altres—, la commemoració, el 2010, de la revolta del poble cretenc contra l'ocupador otomà l'any 1897 i el ressò que aquest fet tingué a Catalunya, o una trobada científica sobre la batalla de Lepant, i ho faig amatent, sobretot, al seu ressò en la premsa i l'opinió pública gregues. Un ressò que naixia a l'escalf d'un profund sentiment d'agraïment per aquells episodis de la història pàtria que el meu equip i jo els ajudàvem a (re)descobrir i que, contràriament al que esperava —i això sí que va ser una trista revelació—, no va comptar gairebé mai

amb la complicitat de la nostra ambaixada a la capital grega. En efecte, aquells qui deien representar-nos diplomàticament van mirar sempre aquests actes amb recel, i de vegades, fins i tot, amb una oberta hostilitat, sobretot quan la llengua vehicular era la catalana. Així ho demostren clarament alguns correus electrònics dels qui eren els meus companys aquells anys a les ambaixades d'Espanya a Atenes i a Nicòsia —que, a aquest efecte, he rescatat del calaix dels malsons— i la denúncia penal instigada per Rafael Rodríguez-Ponga, secretari general de l'Institut Cervantes, i presentada l'any 2012 davant de l'Audiència Nacional per l'aleshores vicesecretari tècnic d'aquesta institució, Miguel Spottorno (conegut sobretot per ser cosí de l'excap de la Casa del Rei, Rafael Spottorno, condemnat per l'escàndol de les targetes Black de Caixa Madrid). Rere els delictes de què se m'acusava i que jo no havia comès (falsedat documental i prevaricació), no tinc cap dubte que s'amagava, almenys en part, una revenja per haver organitzat una sèrie d'actes a Atenes en català, que el govern del PP no podia tolerar. Ho vaig intentar explicar plàsticament en una entrevista que em va fer l'any 2017 el periodista gironí Daniel Bonaventura des de les pàgines del *Diari de Girona* arran de la meua entrada a l'Acadèmia d'Atenes. Curiosament, un mateix fet (la meua feina al capdavant del Cervantes del 2007 al 2012) va merèixer, per part de les autoritats espanyoles, una denúncia penal, mentre que, per part de les gregues, un dels majors honors (potser el major) que pot arribar a assolir un hel·lenista estranger: entrar a la institució cultural i acadèmica més rellevant de Grècia, l'Acadèmia d'Atenes. «Espanya és caínica, Grècia és generosa» fou el títol d'aquella entrevista, que va aparèixer en el número del 8 de febrer de 2017 d'aquell rotatiu gironí.

El meu primer contacte amb el cos diplomàtic espanyol acreditat a la capital grega no va fer més que augmentar la meva perplexitat sobre el paper que tots plegats havíem de jugar en la tasca de difusió de la realitat cultural espanyola a Grècia. Com és preceptiu en tots els canvis de personal, el director sortint, Pedro Bádenas de la Peña, m'esperava al despatx per materialitzar allò que en podríem dir —una mica solemnement— el traspàs de poders. Bádenas és un dels més grans bizantinistes i neohel·lenistes espanyols (traductor al castellà, entre d'altres autors, de Kavafis i Seferis, i de textos bizantins com la *Història de Barlaam i Josafat*, traducció amb la qual va guanyar el Premio Nacional de traducció l'any 1994), mèrits aquests als quals cal afegir una actitud sempre constructiva pel que fa a les relacions entre Catalunya i Espanya. En acabar la reunió de treball, Bádenas em va regalar un llibre en grec que havia publicat feia pocs anys l'editorial atenesa Hestia, una de les més antigues i prestigioses del país, titulat *Atenes: Història cultural i literària*. He de confessar que no coneixia l'autor (Michael Llewellyn-Smith). El misteri me'l va desentrellar de seguida el professor Bádenas: l'autor —*visiting professor* al Centre d'Estudis Hel·lènics del King's College d'Oxford— havia ocupat el càrrec d'ambaixador de la Gran Bretanya a la República Hel·lènica des de 1996 fins a 1999, període en el qual havia perfeccionat el seu coneixement de la llengua grega i havia escrit aquella monografia sobre la història cultural de la ciutat d'Atenes des d'època bizantina fins als nostres dies, amb unes pàgines dedicades fins i tot a l'ocupació almogàver de la ciutat de 1311 a 1388. Tot un exemple, doncs, de coneixement profund del país al qual l'autor del llibre havia estat destinat. El meu primer contacte

(ni que fos indirecte) amb un representant d'un cos diplomàtic acreditat a Grècia no podia ser millor.

I l'endemà coneixia el qui seria el meu ambaixador (i, *de facto*, el meu cap administratiu —tot i que no jeràrquic— a Grècia) durant el primer any de la meva estada en aquell país: Juan Ramon Martínez Salazar. No es pot dir que Martínez Salazar fos un mal ambaixador, ni que tingués mai un tracte displicent amb mi o amb els meus col·laboradors. A més, l'avalava un coneixement profund de l'Institut Cervantes, ja que, des del seu antic càrrec de sotsdirector general de Relacions Culturals —l'organisme dependent del Ministeri d'Afers Exteriors i Cooperació espanyol encarregat de coordinar l'acció cultural espanyola a l'estranger—, havia col·laborat estretament en la creació d'aquesta institució, la seu atenesa de la qual anava jo a dirigir. Potser va pesar més del compte la impressió que m'havia causat el llibre del cap de missió britànic el dia abans, però la veritat és que la meva primera trobada amb l'ambaixador espanyol va ensorrar completament l'alt concepte que aleshores tenia dels nostres representants a l'exterior: no parlava un borrall de grec (malgrat portar ja tres anys a Atenes i tot i haver rebut classes particulars per aprendre l'idioma del país que l'acollia —esforç que ni tan sols van arribar a fer els seus dos successors amb els quals vaig treballar, Miguel Fuertes i Alfonso Lucini). I, per acabar-ho d'adobar, la primera invitació que vaig rebre d'ell fou per assistir a una trobada informal a casa seva uns dies després, per veure una cursa de braus en companyia d'altres diplomàtics i agregats espanyols a Atenes. I això que aleshores encara no tenia la capa signada i dedicada pel torero andalús Curro Romero, que li va regalar uns mesos més tard l'entrenador mallorquí de futbol Llorenç Serra Ferrer (que

aleshores entrenava l'AEK d'Atenes i que abans havia entrenat el Betis) i que es vantava de mostrar amb orgull a tots els que el visitaven. Com era natural, vaig declinar amablement la invitació, que, amb tot, em va fer reflexionar seriosament sobre la necessitat urgent d'un canvi de rumb en la nostra política cultural. Calia, però, buscar la millor estratègia, ja que un enfrontament frontal o la censura d'aquesta mena d'actes propis d'una Espanya que jo erròniament considerava superada —i que, per altra banda, despertava tan poc interès entre els grecs— hauria estat un autèntic suïcidi. Calia diversificar l'espectre de les nostres activitats culturals i, sobretot, buscar aliats, tant a Grècia com a Espanya, que ens ajudessin a mostrar la cara més amable, tolerant i diversa del nostre país, insistint, sobretot, en els molts moments de la nostra història i en no poques manifestacions artístiques i culturals que ens agermanen amb la terra dels déus. I el primer aliat el vaig trobar en el Cervantes mateix, i en concret en la meua directora, Carmen Caffarel, a qui seduïa tan poc com a mi aquesta imatge arquetípica i carrinclona d'Espanya. Altres institucions no menys importants per desplegar el meu projecte cultural sense ferir susceptibilitats van ser l'Institut Ramon Llull, la Real Academia Galega i l'Institut Etxepare (pel que fa referència, aquestes dues darreres, a la llengua i la cultura gallega i basca respectivament), a banda d'altres institucions amb les quals vam col·laborar puntualment, com l'Institut Català de la Mediterrània (que, en ser dirigit aleshores per un diplomàtic, Senén Florensa, no despertava cap suspicàcia en els meus superiors de l'ambaixada d'Espanya), la Fundació Gala - Salvador Dalí o la Fundació Miró de Mallorca. Tanmateix, la clau de volta la constituïen les institucions gregues: si aconseguia sumar-les al meu pro-

jecte, el salvaria (i em salvaria), si no, aquest estava abocat al fracàs, i jo, que n'era el màxim impulsor, al cessament. Per sort, els grecs van respondre d'una manera entusiasta a la meva crida per renovar la imatge en blanc i negre que, des de feia anys, projectaven d'Espanya la nostra ambaixada i, tret d'honroses excepcions (com la de Pedro Bádenas, anteriorment citada), l'Institut Cervantes mateix. El personal de l'Acropolis (el castell de Cetines en època de la dominació catalana d'Atenes) —i molt especialment l'aleshores cap de restauració dels Propileus, l'arquitecte Tassos Tanulas—, la plana major del Ministeri de Cultura i Esports de la República Hel·lènica (començant pel seu ministre d'aleshores, Pavlos Ierulanos, i seguint per la seva secretària general, Lina Mendoni —actual ministra—, i l'èfor o inspector en cap de l'Acropolis, Aléxandros Mandis), la Fundació Telòglio d'Art Modern, de Tessalònica, el Museu Cristià i Bizantí d'Atenes, el Museu de la Ciutat d'Atenes, el Museu Numismàtic, l'Institut Grec d'Estudis Bizantins i Postbizantins de Venècia, la Unió d'Instituts Culturals Estrangers a Atenes EUNIC, el Centre Nacional del Llibre (EKEBI) i el Centre Nacional de la Traducció Literària (EKEMEL), a part d'un munt de cases editorials, van col·laborar des del primer moment en aquesta nova etapa de l'Institut Cervantes, que, sense renunciar a cap manifestació cultural hispana o hispanoamericana mínimament solvent, es fixava, com a prioritat absoluta, bastir ponts de diàleg amb el poble grec sobre la base d'una història i una sensibilitat artística comunes o, almenys, afins en molts dels seus aspectes. Crec modestament que la meva aposta va ser encertada, perquè, si bé, com ja he dit, va merèixer una denúncia per part dels directius que van entrar a sac al Cervantes amb l'arribada al poder del PP l'any 2012, va tenir

sempre una resposta molt positiva tant per part del públic grec (al servei del qual, al capdavant, estava aquella institució) com dels mitjans de comunicació hel·lènics. En efecte, ambdós no van deixar de fer-se ressò de les activitats que organitzàvem i que posaven al descobert que Espanya —i els seus territoris de parla catalana en particular— compartien molts més moments de la seva història i de la seva tradició cultural del que ells mateixos mai no haurien pogut imaginar. I, per si això fos poc, aquesta aposta pel diàleg intercultural em salvava del ridícul en què havien caigut alguns directors molt anteriors a mi i el qui em succeí, que, sense conèixer la realitat grega, anaven a aquell país amb l'afany de donar lliçons de cultura als grecs, com si el simple fet de representar Espanya fos mèrit suficient perquè el poble hereu d'Homer, Sòfocles i Plató caigués rendit als seus peus.

A passar revista, doncs, a aquestes activitats va dedicat el llibre que acabo de prologar i que pretén ser també un resum de les relacions culturals catalanogregues al llarg de la història i, de retruc, una radiografia d'un problema que ha esclatat amb virulència en els darrers temps: la impossibilitat d'una part molt important de la societat espanyola per entendre Catalunya i integrar-la en el seu projecte nacional, o, dit a la manera maragalliana, la seva incapacitat per escoltar un dels seus fills que li parla en llengua no castellana. Aquest tracte envers la nostra llengua i la nostra cultura, més propi d'una colònia que d'un país com el nostre, amb una història mil·lenària, m'ha recordat sempre un bell poema de Kavafis, «Posidoniates». En aquest poema, que Kavafis no va arribar a publicar mai en vida, el poeta d'Alexandria parteix d'un paràgraf del *Banquet dels erudits*, del retòric i gramàtic grec

Ateneu de Nàucratis (s. II-III dC), que ens explica que, en el seu temps, els habitants de la colònia grega de Posidònia (l'actual Paestum), al golf tirrè, celebraven anualment una festa en la qual rememoraven el seu passat grec, la seva llengua antiga —que ja havien oblidat— i els seus vells costums. Aquella festa acabava sempre melancòlicament, entre llàgrimes, perquè recordaven que havien renunciat a una llengua i a una cultura mil·lenàries per «barbaritzar-se i convertir-se en tirrens o en romans». Sempre he pensat que, amb la seva política cultural —en el millor dels casos— de calculada condescendència vers tots els territoris de parla catalana, institucions com l'Institut Cervantes ens condemnen al trist destí dels posidoniates, als quals Kavafis va dedicar un poema que és, com tants altres d'aquest alexandrí universal, tot un manifest a favor de la tolerància i de la fidelitat a les arrels més pregones dels pobles i les nacions:

La llengua grega els posidoniates
l'havien oblidada, barrejats durant tants segles
amb tirrens, llatins i altres estrangers.
L'única cosa que els quedava dels seus avantpassats
era una festa grega, amb boniques cerimònies,
amb lires i flautes, amb jocs i corones.
I tenien per costum, al final de la festa,
de rememorar els usatges antics
i tornar a dir les paraules gregues
que amb prou feines ja ben pocs entenien.
I sempre melancòlicament acabava la festa,
perquè recordaven que ells també foren grecs
—italiotes, també ells, en altre temps—,
i ara, com havien decaigut, en què s'havien convertit,
vivint i parlant bàrbament,
arrencats —oh dissort!— de l'hel·lenisme.

EMPÚRIES, PRINCIPI I FINAL

Si hi ha tres temes que, en l'imaginari col·lectiu grec, agermanen Grècia i Espanya, aquests són Empúries, El Greco i la Guerra Civil de 1936-1939. Quan vaig arribar a Atenes el mes d'octubre del 2007, s'estava a punt d'inaugurar una magnífica exposició sobre el pintor cretenc al Museu d'Art Ciclàdic, titulada *El Greco i el seu taller*, amb obres tant seves com dels seus deixebles, procedents de disset museus dels Estats Units, Espanya, Hongria i Suïssa, així com de la mateixa Grècia. El catàleg, igualment esplèndid, de més de quatre-centes pàgines, dona fe de l'abast de l'exposició, que ha passat a convertir-se en una de les més grans dedicades mai a aquest pintor en tot el món. La contribució econòmica del govern espanyol a través sobretot de la Societat Estatal per a l'Acció Exterior (SEACEX) va ser també molt important. I, pel que fa a la Guerra Civil —un tema que ha despertat sempre un gran interès a Grècia, ja que aquest país va patir també la seva dosi de barbàrie en una guerra fratricida que s'estengué de 1946 a 1949—, precisament un altre dels primers actes que vaig presidir com a flamant director de l'Institut Cervantes d'Atenes fou la inauguració d'una exposició sobre els corresponsals estrangers a la Guerra Civil Espanyola —entre els quals destaca l'escriptor cretenc Nikos Kazantzakis—, coorganitzada amb la Fundació Pablo Iglesias.

La colònia grega d'Empúries, en canvi, no havia merescut ni de bon tros la mateixa atenció, i, per al gran públic, era encara una gran desconeguda, i això que s'estava a punt de commemorar el centenari de l'inici de les excavacions que tant interès va despertar a Catalunya i al qual es va dedicar un munt d'actes i de publicacions (a banda del fet que permeté el retorn de l'estàtua de marbre d'Asclepi a Empúries, d'on no hauria d'haver marxat mai). Per aquest motiu, tot just nomenat director, a la pregunta d'un periodista del *Diari de Girona* respecte de quins projectes tenia per aquesta nova etapa al capdavant de l'únic institut cultural espanyol a Grècia, no vaig dubtar a respondre: «M'agradaria explicar com van començar les excavacions i les últimes troballes. No ho he proposat oficialment, però, si des d'Empúries hi ha interès a dur a terme aquestes activitats a Grècia, m'agradaria que fos així.»¹ L'endemà i des del mateix diari, el periodista Sebastià Roig es va fer ressò d'aquesta meua proposta: «Trobo molt encoratjador que el nou director del Cervantes, només aterrar al despatx, pensi a vincular Atenes amb el centenari de les excavacions a Empúries. És una gran idea. Demuestra que, sense el so eixordador de les trompetades com les de la Fira de Frankfurt, amb ganes i imaginació hi ha moltes maneres de donar-nos a conèixer al món.»²

Allò que era només un projecte va anar prenent forma arran, sobretot, d'una conversa telefònica amb el director del jaciment d'Empúries en aquella època, el Dr. Xavier Aquilué. Aquest, quan em trobava ja a Atenes, em va reconèixer

1. R.R.B. «Eusebi Ayensa és nomenat director de l'Institut Cervantes de Grècia», *Diari de Girona*, 26 de setembre de 2007, p. 52.

2. Sebastià Roig, «Riumors, Atenes», *Diari de Girona*, 26 de setembre de 2007, p. 2.

que aquella proposta era una gran oportunitat per projectar Empúries a Grècia, una primera potència mundial en arqueologia, però amb la qual les col·laboracions havien estat més aviat escasses fins aleshores. I així vam decidir començar a confeccionar conjuntament un programa d'actes per commemorar a Atenes el centenari de l'inici de les excavacions d'Empúries, que, un any després, acabaren convertint-se en quatre dies intensos i plens d'activitats que excediren de llarg els estrets marges de l'arqueologia pròpiament dita. En efecte, vam tenir clar des d'un principi que convenia aprofitar aquella oportunitat per difondre, a banda d'aquella colònia grega —la més occidental de totes les conegudes—, el territori, la gastronomia, la literatura i la música de la regió. I, a més, calia que quedés alguna constància escrita d'aquella trobada sota la forma de llibres i fulletons que obrissin el jaciment emporità als grecs, i ho fessin en el seu idioma, el mateix que, amb els lògics canvis i transformacions, parlaven els colonitzadors focens que la van fundar a principis del segle VI aC i la van convertir en la porta d'entrada de la civilització greco-romana a la península Ibèrica.

Si els aniversaris tenen algun interès —a banda del mermament mediàtic—, és el de la generositat amb què les administracions, de sobte, passen a tractar equipaments o persones als quals fins aquell moment havien prestat una atenció més aviat escassa. I això és el que va passar amb el jaciment arqueològic d'Empúries i el seu museu, que van veure com creixien exponencialment les inversions que li van permetre projectar-se al món com allò que realment és: l'únic jaciment grec visitable a la península Ibèrica, que compta també amb una ciutat romana destacada i amb restes cristianes gens menyspreables. En altres paraules, Empúries és la plasmació

pràctica d'aquella afirmació de Pessoa al *Llibre del desassossec*, que defineix, millor que cap altra, allò que som els europeus: una barreja de cultura clàssica, ordre romà i moral cristiana.

Així doncs, la inversió pública i privada (en uns anys en què la crisi —que no trigaria a arribar— encara no havia fet estralls en la nostra economia) va permetre avançar significativament en el procés d'excavació del jaciment (recordem que de la ciutat grega, tot i estar excavada pràcticament en la seva totalitat, en coneixíem fins fa ben poc només la darrera etapa d'ocupació, mentre que de la romana ens és conegut amb prou feines el vint per cent del perímetre que ocupà en el seu moment de màxima extensió). Més enllà, però, d'això, l'aposta decidida de les administracions (local, autonòmica i estatal) per aquest jaciment va posar les bases econòmiques i logístiques necessàries per executar grans obres d'adequació de l'espai que tanta falta feien: un nou centre de recepció de visitants, un nou magatzem i l'adaptació del museu per rebre la seva peça més emblemàtica: l'estàtua de marbre del déu Asclepi, exposada en els darrers cent anys al Museu Arqueològic de Barcelona i que va segellar, amb el seu retorn a casa, l'èxit d'aquell magne projecte cultural, que ens feia prendre consciència d'allò que realment som: homes i dones de la Mediterrània, fills de Grècia i de Roma, al capdavall.

Un diàleg entre arqueòlegs

La trobada atenesa, doncs, va permetre traslladar a la comunitat científica grega i al públic en general l' statu quo d'aquest jaciment emblemàtic, amb el resultat de les darreres excavacions realitzades, sobretot, a la Neàpolis grega, així com al primer establiment dels grecs massaliotes a la

Aquesta obra ha estat guanyadora del 38è Premi d'assaig Josep Vallverdú 2021, convocat per l'Ajuntament de Lleida i la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida i atorgat per un jurat format per Anna Berga, Elena Casacuberta, Teresa Iribarren, Màrius Serra i Jaume Barrull, que actuà com a secretari.

“De l’una a l’altra riba. Homenatge a Grècia” fou el títol amb què aquesta obra es va presentar a aquest premi.

© del text: Eusebi Ayensa Prat, 2022

© de l'epíleg: Petros Màrkaris, 2022

© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2022

© d'aquesta edició:

Pagès Editors, S L, 2022

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: novembre de 2022

ISBN: 978-84-1303-411-9

DL: L 733-2022

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

↵ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.